

KUNOS IGNÁC dr.

PÁLYÁM EMLÉKEZETE.

TÖRÖK NÉPÉLET VIRÁGOS KERTJÉBEN

Est meminsse voluptas.

BUDAPEST

1935

KÜLÖNLENYOMAT
AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT
1935. ÉVKÖNYVÉBŐL

«PÁLYÁM EMLÉKEZETE».

A török népelet virágos kertjében.

Messze múltaknak elevenednek elém már-már hunyóban levő emlékezései. Mintha a Mester szavait hallánám újból, a török nép- és nyelvtudomány legendássá lett magyar halhatatlanját. Mintha azok a gyöngyként pergő sorok kelnének ismét életre, melyekkel eistörök mesekötetemet, a magyar turkológia színes ircdalmába bevezette.

Mert elsőnek hirdette volt e kötet, hogy az oszmán törökség népi életének is megvan a maga szintisznépnyelve, hol derengő, hol borongó dalköltése és, leltelete megnyilatkozásakép, dúsan termő mesekincse Javarészükben arab ezerésegéjszakák kései visszahangzásai, *sirázi* berkek perzsás utórezgésén keresztűfakadozott, török népi életen átszűródött népies nyelvűnemzeti zamatú meseköltészete, a *türk* népközössélmaszalja. A Mester szavai pedig, a mesekötet előljáró sorai emígy hangzanak:

— Akár az uccára szórt gyöngyök, gyémántok égyéb drágakövek, úgy hevernek szanaszét a törölnépköltészet kincsei, a nélkül, hogy összegyűjtőjük akadt volna, a nélkül, hogy az őket megillető figyelme felébresztették volna. Amaz élénk politikai és gazdasági érintkezés alatt, mely köztünk és a hozzánk olköznel álló kelet közt már évszázadok óta fennáll pusztán a *Porta* nyelve, az *efendi*-világ gondolatkörés az arab-perzsás elemek tarka-barka cafrángjaitól

rikító irodalmi termékek voltak azok, melyek kelet kutatóját érdekelték.

Mint török irodalmi mutatványok, csakis ilyenek terjedtek el a Nyugaton. De hogy maga a nép, az idegen szellemi termékektől meg nem betegesített törökség, hogyan gondolkodik, hogyan érez és álmodozik, milyenek a mondái és dalai, legendái és meséi, mindezekről vajmi keveset tudtunk ezidáig. Hiszen maga a *türk* szó egyértelmű volt a «paraszt, durva, bárdolatlan» kifejezésekkel, és az a hamis szégyenpír, mely ez epithetonok kiejtésekor az *oszmanli* arcát elborította, mintha halavány fényét egész Európáig vetette volna.

Igen érdemes munkára vállalkozott tehát a mese-kötet szerzője, amidőn figyelmét az eddig teljesen elhanyagolt irodalmi kincsre fordította és e szerteszt heverő drágaságokat összeszedgetve, gyönyörű népmesék díszes koszorújával ajándékozta meg az európai olvasó közönséget. E mesék jobbára népmesélők ajkairól vannak ellesve, akik gőzölgő *mokka-nedv* és szor tyogó *nargilé* mellett heverészve, kávéházi kényelemben töltik idejüket és a boldog nyugalmat kifejező *kejf* élvezetébe merülvők. Legnagyobb részük azonban a *hárem* derült és kedélyes lakónőitől származnak, akik estéken át a *tandir* köré guggolva, örömet kalandozzák be képzeletükkel a földöntúli világ tündéreklakta levegőjét. Rideg téli éjszakáknak derült enyhe költészete. Egy részük ismét a keleti képzelődés ama gazdag forrásaiból eredezett, melyek főleg a hosszú *ramazáni* éjjeleken szoktak fel-felbugyogni, amidőn a szigorú böjtöt vidám lakmározás váltja fel és amidőn a fárasztó *terávi*h-imára gyenge bágyadtság és áhítozott

nyugalom következik. Ez érzéseket, mi nyugot emberei, nem is ismerjük.

A keleti ember fantáziája mindig is tevékenyebb és elevenebb, mint a gondolkozó ereje. Mert míg ez utóbbi a földi bajlódások és küszködések fáradtságos voltát juttatja eszébe, addig az előbbi, mintegy üdülőül szolgálva, enyhíti és gyönyörködteti és boldogságának voltaképpeni alapfeltétele. A meseköltészet múzsája mindig is elevenebb volt keleten, mint nyugaton, minden rang- és állásbéli egyforma buzgalommal ápolta. És csak alig négy évtizede annak, hogy maga egy török diplomata, tehát egy egészen modernizált török, meseköltés sugaraival ragyogtatta be berlini missziója idejét és «Muhájjeláti Aziz efendi» (Aziz efendi képzelődései) címén egy kötet csinos mesét küldött a komoly német északból a Boszporusz lanyhább fővnyére.

Ami az előttünk levő mesekötet őseredetét illeti, úgy azt azon ethnológiai érintkezésekben kereshetni, melyeknek a mai *oszmánok* keletkezésüket is köszönhetik. És amint a *szeldzsuk-turkomán* hódítók köré évszázadokon át gyülekeztek a különböző népek: *görögök, örmények, arabok, kurdok, kaukázusiak, szlávok*, és *albánok* és együttesen alkották az *oszmán* nemzetet, éppúgy a török mesék eredetét is a keleti költészet ama mesteri hálózatában kell keresnünk, mely *Indiától a Tigris partjáig*, innen meg egész *Európáig* is eljutott.

Az Ezeregyj bizonyára már a kisázsiai *szeldzsukok* közt erősen el volt terjedve, mert hisz a legelső, speciális *oszmánli* jellegű irodalmi kísérletek is, egy «Elfereds baad es-sidde» című ismeretes mesegyűjtemény után

vannak megalkotva. E gyűjtemény, mely a *Hidsra* VII. és VIII. századában keletkezett, voltaképpen arab mesék utánzata és nem is tekintve a roppant érdekes nyelvényanyagot, úgyszólván első szellemi kapcsa lett ama nagy népegyvelegnek, melyet összességében *oszmánli-nak* neveznek. Később e mesék éppoly mértékben alakultak át, mint amilyen mértékben növekedett a keleti szellemtől merőben különböző *szláv-görög* és *kaukázusi* befolyás, a nélkül azonban, hogy a költészet alaphangját lényegében megváltoztatta volna, mely mindig megőrizte a keleti fantázia tiszta bélyegét és amely előszeretettel kalandozgatott ázsiai erkölcs- és gondolatvilágokban.

Mert csakis így érthető, hogy e török mesék, melyeket tanítványom hűen és mintaszerűen gyűjtött és fordított, éppoly mértékben beszél *fadisákról* és *dervisekről*, *dev* (ördög) és peri-tündérről, *ankáról* és *dzsinnről*, boszorkányról meg varázslókról, mint akár a messze India és a még messzebb mongol sivatag hasonló termékei. Tekintetbe véve azt a nagy szellemi rokonságot, melyet a világ összes népeinek meséi közt már többször kimutattak, nem igen fog meglepőleg hatni, ha az előttünk levő kötetben nem egy frappáns párjára bukkanunk azoknak a meséknek, melyeket *Frere* kisasszony «Old Deccan Days» c. csinos könyvében közölt, avagy amelyeket «Sziddhi-Khür» c. gyűjteményében *Jülg* nyújtott a német közönségnek. Hisz ily jelentékeny hasonlóságok a magyar és délszláv meseköltészetben is ugyancsak kimutathatók.

Ami azonban az előttünk levő mesekötet költészetét legjobban jellemzi, az amaz egyszerű és mégis erőteljes

nyelvezet, az a mesterkéletlen és itt-ott mégis merész gondolatmenet. Egyszóval *Kunos* meséi egy darab keletnek a képviselői, egyszerű ruházatában a természetes népnyelvnek. Egy drágakő, melynek tiszta és nemes a foglalatja és mint ilyet nem ajánlhatjuk eléggé a művelt közönségnek. De ugyancsak ideje is volt már, hogy a fiatal magyar turkológus összegyűjtse a rég parlagon heverő kincset, mert nemsokára vasút szeldeli át *Anatolia* klasszikus földjét és azzal együtt idegen emberek jelennek meg, idegen mesékkal és varázsszerű közlekedéseink változtató hatása alatt sok enyészik majd el az ó-világ jellemzetességeiből. —

*

Ezeket a bevezető sorokat néhai való mesterem, *Vámbéry Ármin* írta volt, majdnem öt évtizednyi idő előtt, a Kisfaludy-Társaság kiadásában «Török népmesék» néven megjelent első mesekötetem elé. Oly távolmúlt időben, amikor tudományosságra törekvő pályafutásom legkezdetén állottam, a török nép- és nyelvtudomány művelése pedig még csak megindulóban. És hogy kellő időben és kellő módon indulhattam bizonytalan utam végtelenjének, és hogy török-keleti tanulmányaim tudományos célját és feladatát valóra válthattam, első sorban a pesti izraelita hitközség erkölcsi és anyagi támogatásának köszönhetem. Elég megemlítenem, hogy a pesti hitközség akkori elnöke (1889-ben) a felejthetetlen emlékezetű *Wahrmann Mór*, főtitkára pedig keleti tudományunknak örök büszkesége, *Goldziher Ignác* volt. Bensőséges szeretettel, igaz baráti érzéssel kell e helyütt is megemlékeznem tudós *Mun-*

kácsi Bernátról, tanulóéveim kenyeres pajtásáról, kinek lelkes buzdítása, magával ragadó példaadása bátorítólag és ösztönzőleg hatottak turkológiai pályafutásom kialakulására.

Ifjúságom öt teljes esztendején át (1885 tavaszától 1900 nyaráig) ragyogott rám a világszép *Sztambul* napsütéses égboltja. Ez öt év ugyanannyi nyaratszakát tették emlékezetessé a török Kisázsianak hol siváran sivatagos, hol buján tenyésző vadonjai, népi és nyelvi érdekességű területei. És e hosszú, de mesebeli gyorsasággal tovaillanó időszaknak alig volt napnyi nappala, hogy fogalomná nőtt feladatommá, az eddig merőben ismeretlen török népnyelv és népirodalom felkutatásának, lelkes igyekezettel és kitartó szorgalommal ura ne lettem volna. Az oszmán-törökségnek, melynek akkori lélekszáma a tizenkét milliót is meghaladta, belső és külső életét, nyelvi és népeleti megnyilatkozásait kellőképp nem ismertük és társadalmi zártágánál fogva lelki sajátosságait, hitéleti különöségeit csak nagyjában ha tudhattuk. Hiszen maga a török ismeretek akkori atyamestere, a közel és távol kelet bicegő der-vise és híres-neves világlátottja is csak félfüllel ha hallhatott, csak félszeggel ha láthatott meg egyet-mást benne. Ám így is jelentékenyen többet, mint az őt megelőző kutatók. A nép nyelvét valósággal durvának, póriasnak és bárdolatlannak gúnyolta az írni és olvasni tudók rendje, az alig iskolázottak, a félműveltek tömege és a köznép csacska szólásait, paraszti verseit, nyelvi életének bármelyes megnyilatkozását közön-ségessé alacsonyították. Egyes-egyedül azért, mert a török nyelv szellemétől, szerkezetétől, hang- és alak-

tani sajátosságaitól, szó- és mondatfűzésétől olyannyira eltérő *arab* és *perzsa* szóelemek és mondatbeli különöségek nem tarkították. Holott az iszlámság e két nyelvért, a *sémi* nyelvcsaládbeli *arabot* és az indo-európai *perzsát* is, csak az írás közössége terelte egymáshoz és mindkettőt az ural-altáji törökséghez. Az iszlám hit és világfelfogás egyesítő ereje révén pedig hova-tovább annyi *arab* és *perzsa* nyelvelem keveredett a török nyelv vallási, társadalmi, főképp pedig irodalmi életébe, hogy az elegyessé vált oszmán nyelv három-egy-nyelvvé, a török nép egyetemességének immár félig érthetetlen idiómájává változott. A *perzsa* szóelemekkel lágyabban hangzóvá, érdekesebben folyóvá akarták nyelvüket átvarázsolni és csak cikornyássá tarkították. Az *arab* szókkal és szerkezetekkel erőteljesebbé, gazdagabbá akarták tömöríteni és csak választékosan mesterkéltté torzították.

A törökség hamisítatlan népnyelve pedig, a *turáni* eredetű, elszigetelődött az ő nép-nemzeti kitaláltóságában, az ő népköltésekbeli hamupipókeségében. Színesen csapongó dalai, a népelet meghittségének árván kóválygó *bülbül*-madarai, immár rejtekutakon kóvályognak és csak bujókás *háremi* közösségekben ha meg-ered a «Hol volt, hol nem volt» kezdetű, Óperenciás élmények tündéri káprázata. Oszmánlivá, három-egy-nyelv természetellenes keverékévé lett az irodalom, a hírlapírás, a hivatalok, a közigazgatás és az úri rendbéliek nyelve.

Ennek a megalázott és félig-meddig kiközösített nyelvnek lettem én egyik rajongó kutatója és a magára maradt népnyelv lelki világának megfigyelője. Hány

felém emelkedő akadályt, mily megrögzött elfogultságokat kellett szinte nap-nap után legyőznöm, hogy megbirkózhassak feladatommal, mely egyben hazai tudományosságunk törekvéseinek is szolgált. Mily sajátosabb ismeretekre, török népszokásoknak és iszlám népéleti különösségeknél mily bennfentességére volt úton-útfélen szükségem, hogy az egyéb világbéliektől elzárkózó népi élet családi és hitéleti rejtelmességeibe is, ha csak futólag is, valamelyes belepillantást nyerhessek. Nem is szólva a női elzárkózottság tilalomfájáról, mely még a legszerényebbre korlátozott érintkezéseknek is útját állotta.

A népélet tavaszában éledező dalokat és versikéket, négy- és nyolcsoros énekeket, egyébként is a *hárem-élet kadin*-asszonyai, lengén fátyolozott és serdülőben levő hajadonjai és a *hárem*-világ szolgálatában álló rableányai, a *halajjik-ok* és a belsőbb szolgálatban levő *odaliszk-ok* (törökül = *odalik*) tartják legélénkebb és ajkról ajkra szálló emlékezetben. Népmeséiket, legendás emlékeiket ugyancsak asszonyi megőrzések és elmondások rejtegetik és szájról szájra szállván, népköltési hagyományokká, népirodalmi termékekké kristályosodnak. Kelet fátyolkendős asszonyai, főleg a nagyobb községbeliek, ha kifelé nem is, annál nyugalmasabb életet élnek, ha szűkebbre szabott határoltságokban, befelé. Az ő bensőségesebb életmódjukban, családi együttesükben korlátlanok, házi elfoglaltságuk ügyes-bajosságaiiban szabadabbak és nagyobb lelki-élmények híjával, a népköltés virágfakasztó illatárjában keresik szellemi táplálékuk szülő szőlőjét, csengő barackját és mosolygó almáját. Szellemi és társadalmi

életük, egészen a legújabb időkig, a férfiakétól teljesen elkülönödött és főleg vallási okokból, külön életre volt rákényszeredve.

E magukra maradottságukból született a török népszellemi termékeknek oly egyedülálló sajátossága, mely a népnyelv természetes fejlődését színesebbé, gazdagabbá és lágyabban hangzóvá elevenítette. A női egyetemesség, az ő elkülönödött együttesében, nem egy oly kifejezést, nem egy oly mondatfűző sajátosságot és hangsúlybeli eltérést tett az ő nyelvi életük megszokottjává, mely tereferélgétségeik, meghittes beszélgetéseik alkalmával került nyelvhegyre. A *pactisa szerájában élő* nők százai meg százainak, az úgynevezett *szerájli*, vagyis palotabéliek élete még elzártabb, még körülhatároltabb. És szinte színesebben, illatosabban virítanak benne oly szók többszín virágai, oly szólások csipkerózsái, melyek a *szerajon* kívülre nem is juthatnak. Aminthogy külön szavaik mellett külön danáik is vannak, melyek velük élnek és velük virítanak is el.

Az átlagos feminin szók és szólások észrevétlenül szivárognak át dalaikba, meséikbe és sajátos hangzásukkal, rövidebbre fogott szófüzésekkel, eltérő hangsúlyozásukkal szinte gazdagították a török népnyelv arabeszkes szépségét. Ha pedig ünnepi vagy családi dáridók adódnak és kézbe kerül a *def*, a csengőkkel kicifrázott féldob, pattannak álltukból, ugranak ültükből és a ritmusosan tompa pengésbe lágyszavú énekek ezüstös hangjai elegyülnek. És ha zártabb együttesbe szilajodik a fiatalság, nemek szerint választódván el egymástól, sóhajos szók kísérik a hajladozó derekak

kígyózásait. Még a tánclejtések ritmusában is nyilvánvalóvá élesedik a két nem közötti különbség. Más a férfi tánca, más a nőé.

A keleti, illetve török táncnak és népi énekszónak szinte jelképpé vált két kifejezője a *csengi* és *köcsek* nevű néptáncos és népének. A népies mulatozások e két testetöltője középbánsiai eredetre nyúlik vissza. A *köcsek* lehet legény is, lány is, jobbára népdalok és népi dallamok megszemélyesítője; míg a *csengi*, a lenge öltözetű és erkölcsű lányzó a léhábbról nótázásoknak és érzéki táncoknak vált hivatásos szószólójává. Mindketteje vagy rabsorból kiszabadult, vagy cigány eredetű vadvirág, kiknek kenyérkereső foglalkozása a táncoló és éneklő igrickedés. Bármilyen népmulatságot, menyegzői vigadalmat, pénteki és más ünnepnapra szórakoztatókat, főképp a békebeli boldog időkben, ő nélkülök még csak elképzelné se lehetett. Szinte a népi élet etnikumához, lelki sajátosságaihoz tartoztak és lelki szükségletet töltöttek be. Költői képességükből, nótafakasztó rátermettségükből nem egy népdal, nem egy melódia vált a népszellem közkinccsév. Az aranyragyogású *Boszporuszon*, az európai édesvizeknek nevezett ligetekben és virágnitító völgyekben, a *kjádhánei* partok lankás domboldalain, az *Aranyszarv-menti* népmulatókban költői ünnepet ült a népélet derűs múzsa, az iszlám népszellem hagyományos *kejjje*.

*

Rokon, de magánosabb utakon haladt a török népköltés legkedveltebb és magabamélyedőbb terméke, a *maszalnak* mondott népmese. A törökök mesekincse,

a maga hétréteges földön aluli és hétréteges égfeletti birodalmával, kakaslábon forgó *szerajaival* és *köskjeivel*, drágaköves trónusokon ülő *padisajaival*, *szultán-asszonyaival*, világgá induló *sezáde-ifjaival*, szerelemre váró *szultán-lánykáival*, vízben, tűzben és levegőben lakó *dev-ördögeivel*, tüzet szóró, három, hét és negyvenfejú *ezsderha-sárkányaival*, galamb alakjában szállongó és márvány medencékre, tavi patakokra ereszkedő *peri-tündereivel*, félelmes hatalmú és fiatal életekre törő dzsadi-boszorkányaival, (*dzsín-szellemével* és *pir-aggasztánok révüléseivel*, jövőbe látó és varázsló erejű *derviseivel*, bűvös talizmánjaival, életrekelő *gül-rózsáknak* száz színt sziporkázó *gülisztán-kertjeivel*, táltos lovakon tovaryargalászó szellemekkel, láthatatlanná tevő varázssüvegével, varázskorbácsával és varázsszőnyegével, mindemez elképzeldései a török mesekincs tündéri világának, jobbára *iszlám* előtti, *mohammedán* koron kívüli, messze Ázsiáig vezető meseanyagok összesűrődéséből, távol és közel keleti mese-elemek egybevegyüléséből keletkeztek. Főkép erős hatása alatt az arab-indus ezeregy éjszakák bűvöletének és a zoroaszteri perzsa szellem színes képzeletének. Pogány felfogás iszlámosodott át törökké, távol népek hitéleti kezdetlegessége közelföldi felfogásokhoz alkalmazkodott. Sivatagok emésztő lehellete édeni pompázattá enyhül s eget verő hegyóriások rengetege vége-láthatatlan síkságokká szélesedik. Es hömpölyög a mesefolyamat és élénkül a népi képzelet tobzódása. Mennybéli szörnyetegek földalatti mélységekbe csuszamlanak alá; kapuőrző fenevadak, megannyi elvarázsolt égi erő, rejtett talizmánok bűvöletét vigyázzák. A smaragd-*anka*

madár, az ő mór földes szárnyain nyílként suhan a bajba jutottak segedelmére és esztendők hosszú sorozata pillanatok időközévé zsugorodik. Szellemszörnyek imbolyognak levegőszerte és rusnya állatokká varázsolt bűnösök a megpróbáltatás tüzén át tisztulnak ismét emberekké. A vajákos Kelet rejtelmes lelkivilága sűrűsödik a világ szép város bűvöletében és a köddé homályosult *gangesi* mesebirodalom, *arab* és *perzsa* képzelődéseken keresztül, balkáni vaskapuzatokig eregeti tüneményes sugarait. Világgá szórván, ami elgondolásával ellentétes, és magába olvasztván, ami lelkéhez és felfogó világához közelebb álló.

Azok az elbeszélő történetkéek pedig, arab-török nevükön *hikjaje*, melyek a halandó világ emberi ferdeségeit és szemetszűrő furcaságait foglalják egybe, valójukban pedig a keleti világfelfogás oktató intelmeit példázzák, elsősorban iszlám-arab hagyományokból keletkeztek és vándorútra kelve, tanulságos, példázatos népmesei formákba burkolóztak. Nem egyszer, hogy határolják egymást, elvértve egymásba is olvadnak. Ezt példázza a tatárság, melynek ázsiai meseanyagát az égeri tatár foglyok táborában gyűjtöttem. Nem is *triászainak*, hanem a *hikjaje* szóból áttatárosított *ekjeinek* nevezi az ő kissé ridegebb, kissé hűvösebb levegőjű népmeseit. A török népélet eme történetkéi, melyeknek egyik ősi formája a «*Kirk vezir*» (Negyven vezér), a «*Dudu-náme*» (Papagálykönyv) és egyéb arab-perzsa népkönyvekben vannak összefoglalva, nemcsak a török népies költészetnek váltak irodalmilag is értékes részeivé, hanem keleti határokon túl is folytatták világirodalmi vándorútjukat. Egy részük a híressé lett olasz *Deka-*

merőn kalandos eseményei közé ékelődött, egyike-másika pedig a brit szellemóriás lángelméjét is megtudta termékenyíteni. A *homszi* bölcs bíró esete a «velencei kalmár» tragikumává érlelődött és a költői igazságszolgáltatásnak, emberi gyarlóságok bűnhődésének lett példázója.

A téli esték melegítő *mangálja* pedig s a feléje kerekedő asztalka, a *tandir*, meghitt tanyájává lett a mesekedvelő és mesemondó *hárem*-bélieknek, a török család bensőségének. Idősebbjei a szóvivők, a beszédesebbek; ők a mesefolyamat megindítói. De meg bonyolultabb is, művészebb is a mesemondás, mint a hejehujázó nótázás, meg az illető tánclejtés. A népdal, a *türkü*, ha hosszabb, ha rövidebb, állandó szótagszámhoz van kötve, változtatni csak a pernyi ihlettség ha tudhat rajta. A meséléshez ellenben jókora elbeszélőképesség, éles emlékezőtehetség és a se vége, se hossza meseanyagnak oly eleven ismerete szükséges, melyet csak múló esztendőik gyakorlata és veleszületett rátermettség tud előteremteni. A *háremi* bensőség szokásos meghittjei pedig, egész a közelmúltakig, az egy vagy több feleség, a szülő anya, nagyanya és mindkét nembeli ivadék. Másodsorban, ha egyébként is megvan rá a mód, az abesszíniai, avagy az egyiptomi eredetű *höle*, a pénzen vásárolt rabnő, az arab vagy néger eredetű *halajik*, aki a házi teendőket látja el, és a kifinomodott *cserkesz-lány*, az előkelőbb és módosabb házak *odaliszkja*. Itt-ott még tatárterületek idetévedtjei és bizánci bűnök leszármazottjai. És mind ez idegen vérbeliek, nem egyszer idegen nyelvűek is, évek és nemzedékek múltával a török családi élet megszokottjaivá

lesznek, noha gyermekkori múltjuk fel-felvillanó emlékezései, szellemi tudatuk kezdetlegessége, faji és éghajlati sajátosságaik eltérősége nem egy új színnel rikítóba boruló árnyalattal teszi hol gazdagabbá, hol költőibbé, de mindenkép változatosabbá a *háremeiét* népirodalmi megnyilatkozását. Innen a török meseanyag színeleven tarkaság a közel és távol kelet tovasuhanó lépteinek egységessé illeszkedése. És mind e területi és éghajlati távolságokat, nyelvi és faji különféleségeket az iszlám hit közös világfelfogása és kiegyenlítő ereje teszi egységessé. Így alakult ki az a törökvilági mesetípus, mely keleti népeknek egybeláncolódo sorozatán keresztül nemzetiesedett át törökké. Az ezeregy éjszakák keretes elbeszélései, jobbára tündér- és szellemmesék, mintha részeikre bomlanának és külön mesetípusokká gömbölyödnének. Az arab mesék szertecsapongóbbak, a törökéi egységesebbek. Az arab *Allah* egyedülvalósága ellen szellemi erők állnak örökös és örökletes harcban és az arab mesevilág nagy kalifájának, *Harun-al-Rasidnak* tüneményes palotáiból indul meg az a káprázatosan színes mesefolyamat, mely *Allah* és az ő kalifája mindenhatóságát jelképezi. A török mesék *padisája* mintha közelebb állana a halandó élethez és valamennyire távolodnék az iszlám élet eszmei világától. Az arab mese elbeszélőbb, a török leirőbb. Amannak nyelvi és képzelődő ereje szinte a tobzódásig hömpölyögteti színekben izzó forrását, emennek nyugodtabb és szinte józanabb a gondolkodó és megértő ereje.

Nekem pedig, a török néphagyományok felkutatójának, népmesék, népdalok és népi színjátékok egybegyűjtésének, nemcsak hogy mindennapos megszokásaimban, nyugatias életmódban, hanem, főképp kisázsiai barangolásaim alkalmából, még külsőbeli viseletekben is át kellett formálódnom, hogy a családi és társadalmi tilalmasság zártságait, hacsak libbenetnyire is, megszellőztessem. Első időkben az ismeretlen kezdet nehézségeivel, szokatlanok megszokásával küszködve, szinte zárt ajtók mögül, hol baráti, hol rokoni közvetítéssel ha sikerült megszólalásra bátorodott női hangok ritmusos verssorait, mesélő ajkak szófiázását ellesnem és az enyészettől megmentenem.

Mert enyészőben a daluk, a népmeséjük és lelkük összes szellemi megnyilatkozásai. A *háremlakók* puha fészkeiben riadozva indult meg a mesészők csendes duruzsolása, az énekszó elhalkított trillázása. A *hárem* szomszédságában pedig, az úgynevezett *szelámlikban*, ahol a férfiak tanyáznak és amelyet egy forgószekevény (*dönme-dolab*) választ el a nők lakosztályától, hogy a dél- és estebéd ételes tálaít azon keresztül juttassák át hozzájuk, hűséges baráti megértők, férfiúi családtagok társaságában találtam meg segítőtársaimat, gyűjtő és feljegyző igyekezetem lelkes istápolóit. A sztambuli főiskolás *Iszmet bej* volt egyik meghitt barátom és segítőtársam. Testvérkéi, serdülőben levő két húga, szolgálattelvő *dzsariéjuk* (rablány), nem egyszer tulajdon édesanyja és szomszédbeli kíváncsiak, akár a keleti hímzésű *mendil*-kendők aranyfonálkáit, úgy szövögették számomra a népmesék és legendák szertebogozódó szálacskáit. Amíg egy mese-szőnyeggé nem

színesedtek, keleti arabeszkek és virág-mintázatok bűvös térítőjévé.

Az apró *Hüsszejn efendi* egy magyar negyvennyolcas emigránsnak, néhai *Szilágyi Dániel* bátyánknak volt ügyeskezdő íródeákja (*kjatib*), nekem pedig legbuzgóbb és legserényebb segítőtársam. Mennyi fáradságunkba és kedveskedő ajándékunkba került, míg meseismerő anyósát és énekléshez értő feleségét, a cingár *Latife* asszonyt, szólásra meg nótázásra rá tudtuk bírni. Fátyollal takaritan, *feredzsébe* burkoltan gubbasztottak előttem, és hónapokon, több éven át jegyezgettem el nem fogyó népdalaikat, lágyan ömlő meséiket. Az örmény leányzó, az éjfekete szemű *Áznif*, főképp a négysoros *mánilalok*nak és a *bilmedzse* nevű találós meséknek volt szinte ki nem meríthető forrása. Utoljára hagyván, de legelsőnek tudván, a magyar eredetű (*Farkas*) *Oszmán* pasának szépséges asszony lány át, az újabb török költői irodalom *bülbül*-szavú poétáját, *Nigjárt*. Vendéglátó házukban nem egy rejtekben viruló népdalt mondott tollba és énekbe, és az ő megértő igyekezete tette lehetővé, hogy szólásra bírta kisázsiai születésű anyját, a jó öreg *Väkize* asszonyt, aki a mesetudás és mesemondás művészi mesterének bizonyult.¹ Boszporuszi igézetek tündéri látványossága csillogott át ablakunkon s mintha csak az ellesett mesék Óperenciás jelenségei ejtettek volna bennünket, áhítattal hallgatókat, varázsos bűvöletbe.

¹ Emlékezetes művészi-irodalmi estét töltöttünk *Nigjárék konukjában*, ahol *Münif* pasán, az akkori török közoktatásügyi miniszteren és a nagy poétán, *E krém bejen* kívül, a török fővárosban hangversenyző *Hubay*, *Popper* és *Thomán* is részt vettek, az 1887—90 körüli években.

Hosszú esztendők és lelkes igyekezetek eredményeképp pedig, akárcsak mesebeli varázsszóra, a maga keleties színességében tárult ki előttem a török népköltészet káprázatos portája. Es úttalan útjainak virágillatos szövevényében, rejtőzködő ligetjeinek sejtelmes sűrűjében, ott nyíltak-nyitottak a dalfakasztó rózsák, a néplélek fájó és vágyakozó sóhajtásai, csengtek-csattogtak a cserjék-csalitok *bölbül*-madarai és kristályos patakként csörgedezett a legendás *Csinimácsin* mesefolyamata, regéket és mondákat ágaztatva, ködből fakadó és ködbe vesző álmoképeket bogoztatva.

Kifeszített fellegváznakra libbennek a *karagözi* népjátékoknak, holdvilágos *ramazáni* estéknek esetlenkedő bábalakjai, iszlám-szerte hirdetve a keleti népképzlet színjátész erejét és utánzóképességét. Torzító képét adva e mellett a török társadalmi élet bohókás fonákosságainak és az emberi természetben rejlő gyarlóságoknak. Ünnepi népjátékok versszóró zsvivajgása veri fel a népköltészet rejtett berkeinek áhítatos csendjét, és a keleti népkönyveknek karddal és lanttal övezett hősei költői versengésre készítik az *ásik*-rend lantoló lovagjait. Hevenyészett küzdőtereken pedig élesek rikkant a bajvívó *pehliwán* és nekilendített karjaival nyaktörő birokra kényszeríti a testi erejével szembehelyezkedő ellenfelét.

Közben pedig tétova szemmel szemlélem és botorkáló léptekkel járom a török népléleknek hol irdatlan, hol ragyogásos útvesztőit és feszülő figyelemmel lesem a tovaröppenő szóáradatot, az ég kékségébe szálló sóhajtásokat, a tovasuhanó gondolat-szellőket, a szerteillanó történések sziluettes rezzenéseit, hogy a rejte-

kes álmok ködös világából a való életnek mentsem, hogy rajzokká rój jam, hogy megírottakká örökítsem meg őket.

*

A török népművészet, ezúttal népi zene, néptánc és a népies színjátszás, messze ázsiai és iszlám vonatkozásai mellett, főképp helyi hagyományosságon és bizánci megszokottságokon épült. Főleg a *rumi* honfoglalás első századaiban, a világhostroló *padisák* dicsőséges korában. Az egykorú török lélek egyébként is hajlott a lelki élet művészi megnyilatkozása felé, mely a *bizánci* tespedtségek idejében érzéki tévelygésekké fajult. A *hebdomoni* görög paloták szultáni szerájokká ékesedtek és *Bizánc* megszokottságai, itt-ott művészi kedvtelése is, *iszlám* szokásokká intézményesedtek. A kellő készségek, a lelki szükségletek testetöltött formái szinte önként kínálkoztak. Főképp a *boszporuszi* éden tarkánál tarkább nemzetiségei, kiknek nyelvi és világfelfogásbeli eltérőségei hova-tovább a *mimoszok* (*mimelők*) utánzóművészetévé fejlődött, így lett a messze Kelet árnyékjátékaiból a *ramazáni* éjjelek *Karagöz*-játéka, az *indus* eredetű *bajadér*-kultusz pedig a török zenélés és tánclejtés formáját öltötte magára.

A bizánci *Sztambulnak* emez örökletes népművészetében nem utolsó helyet töltöttek be a zsidó nemzetiséghez tartozó művészek. Részben a spanyol otthon számküzzöttjei, részben pedig *arab* területekről idáig vetődött *jahudik*. Kívülük még, nem is csekély számmal, a zsidó ál-prófétának, a ruméliai eredetű

Szabatáj-Szevi hívői és hívei, akik színből *Allah*, szívből pedig *Jehova* alázatosai voltak és akik egész napjainkig *dönme*, vagyis «átpártolt, áttért» néven váltak ismertté. Legnagyobb számban *Szalonikiben*, *Sztambulban* és a kisázsiai *Szmirnában* ütöttek tanyát. E *dönmék* leszármazottjaival nem egy ízben és nem egy városban volt alkalmam összekerülni, egy-kettővel barátságot is kötni. Hol sztambuli kormányépületek hivatalaiban, hol *Szaloniki* jogi főiskolájának tanári környezetében, hol pedig előkelő kereskedőcsaládok meghitt társaságában. A számosak egyike újságíróból lett egyetemi tanár, másika a szultáni uralom legutóbbi és legragyogóbb képességű pénzügyminisztere, *Dzsávid-pasa* volt, aki a török forradalom idejében vértanúságot szenvedett. Külsőleg megannyian iszlám hitet vallók, belsőleg pedig prófétájuk, *Szabatájnak* zsidó vallású hívei. Főleg a születés, házasságkötés és a temetkezés idejekor voltak titokban tartott szertartásaik, melyekhez az iszlám hiten levők is görcsösen ragaszkodtak.

Mennyire eltérő ez a zsidó szekta attól a másik, ugyancsak zsidó, ugyancsak keleti szektától, melyet *karaim* és *karaita* néven ismerünk. Az előbbi, a *dönme*, spanyolzsido eredetű és spanyol meg török anyanyelvű; az utóbbi pedig, a *karaita* zsidó, a maga bevallása szerint is *kazár-utód*, tatárfajú és krimi-tatár anyanyelvű. Mindkét rendbélivel nem egyízben hozott össze sorsom. Az előbbiekkal Törökország majdnem minden jelentősebb városában, az utóbbiakkal a háború utáni *Isztambulban*, ahová krimi hazájukból menekültek volt el. Sem ők nem bírták el az orosz forrongókat, sem a forrongók őket. Több ezrével jártak-keltek a török *Isztam-*

búiban és esztendők hosszú nyomorúsága után a világháború diaszpórájaként szóródtak szét. Legtöbben frank földön, jelentősebb számmal lengyel területeken, ahol tatárnyelvű fajrokonaik egyébként is száz esztendők óta éltek. Az én hűséges és buzgó hallgatóm, *Sapsal efendi*, akivel sztambuli egyetemi előadásaim alkalmából ismerkedtem és barátkoztam össze, krimi kastély volt birtokosa, perzsa trónörökösnek békebeli nevelője, a *karaita* nyelv és néphagyomány feljegyzője, a *vilnai* karaita közösségnek lett egyházi és világi feje. Eredetük, az ő hiedelme szerint is, régi homályokba burkolózik, de megható kegyelettel őrzik faji és vallási együvértartozásuknak immár legendássá vált kegyeletét.

*

Százados feljegyzésekből, főleg pedig a híressé vált világjáró és történetíró *Evljá cselebi* krónikájából tudjuk, hogy az *oszmán* birodalom hódításai idejében mekkora megbecsülése volt a mások szavait és mozdulatait utánzó művészeteknek. Eredetét így mondja el a hagyomány.

Amikor *Káin* meggyilkolta *Ábelt*, két csoportra szakadt volt a későbbi emberiség. Az egyik csoport *Káin* hívének vallotta magát, a másik meg *Ábel* sorsán kesergett el. Vér választotta el őket egymástól és gyűlölködés vont közöttük falat. Egymás mozdulatait, beszédjük módját kezdték ki és gúnyt űztek belőlük. Egyiptomi földön történt, hogy egy *Hemám* nevű ember a *Fáraó* és kísérete jelenlétében *Mózes*t és az ő dadogó beszéde módját kezdte utánozni

és kigúnyolni. *Fáraó* és egész udvara jókat nevetett rajta. *Mózes* azonban felháborodott és amikor néhány nappal később, a színáji hegy *Jehovája* előtt megjelent, így könyörgött hozzá:

— *Adónaj*, *Hemám* nevű szolgád a *Fáraó* és egész udvara jelenlétében kigúnyolta szavaimat és utánozta beszédemet. Büntesd meg őt, hogy okuljanak rajta.

A világ jóságos megteremtője így szólt:

— Legyen áldott az az ember és hosszú életű a földön, aki a te beszédedet utánozta és a te szavaidat mímelte. Méltóvá lett ezzel, hogy halála után az én *Édenem* örök kertjébe kerüljön.

Evljá cselebi, midőn kora leghíresebb mímelő-művészairől beszél, sorra vonultatja elének az összes játékosoknak *hol* (kar) nevű csoportjait. Névszerint is megemlíti azokat a kiválóbb művészeket, akik a török társadalom különböző rétegeiben váltak népszerűekké és kedveltekké, akik *szultáni* ünnepekről sohase hiányoztak és nem egyszer hogy magát a *padisát* is ámulatba ejtették. Idővel oly ismertekké és kedveltekké lettek, hogy még a *rúmih* földjére induló követség díszes kíséretében is ott voltak, sőt egyes hadjáratokban, főképp a magyarországiakban, a *padisa* szűkebb köréhez tartoztak, hogy mímelő játékaikkal kedvre derítsék és hadi gondjai közepett felvidítsák.

Szulejmán szultán egyik legkedveltebb játékos *Dervis-Ömer* volt, aki urát a *szigetvári* hadjáratra is elkísérte. Több száz tagból állott egy-egy *hol*; kizárólag görög, örmény és zsidó ifjak, akik közül *Evlja* még külön is kiemeli *Szervi* csoportját, melynek főrésze zsidó mímelőkből állott; *Patak-oglu* csapatját, melynek

háromszáz tagja zsidó énekes volt; *Hasmune* legényeit, kétszáz zsidó táncost. A zsidó *Szamura-kas*, *Düsenko* és *Szinjor Szakoval* egyetemben, kora legkiválóbbjai voltak és a *kol* valamennyi zsidó tagja egyaránt jeleskedett zenében, táncban és egyéb előadóművészetben. *Izrael* nem egy lelkét ejtették rabul — jegyzi meg a török történetíró. Aminthogy ezek a *bizánci* levegőben felnőtt ifjak, selyembe-bársonyba burkoltan, arany-ezüst sujtásosan jelentek meg uraik, nem egyszer szultáni *szerájbéliek* előtt, hogy táncaikat ellejtsék, hogy énekeiket el-énekeljék és hogy mindazokkal az ügyeskedéseikkel kedveskedjenek, melyekkel országszerte bámulatot kel-tettek. Igricek is voltak, szemfényvesztők is, kik a krónikaíró szavai szerint a mennyég hetven körzetén is átszűrődött ifjak voltak és hetven hálózatot is átszakítottak.¹

Én már csak, majdnem öt évtizeddel ezelőtt, a rég eltűnt játékok csökevényeit, a mímelő és mókázó művészet elkorcsosodott mását ha láthattam abban a két pojácaszerű megjelenésben, mely *Sztambul* egyik közterén nagy ritkán ha tanyát ütött. *Hokka-báz* játéknak nevezték ez együttesek mókázásait, a tréfacsináló t és az agyontréfáltat. Hol szókkal és szójátékokkal gúnyolódtak, hol kezük ügyességével kalimpáltak, hol torzított arcukkal nevettek, hol meg bűvészkedő ügyességükkel mulattattak. Rég ideje, hogy divatjukat múlták és csak spanyol zsidós nevük ha

¹ Lásd: *Das türkische Volksschauspiel*. Gesammelt, mit Einleitung versehen, ins deutsche übertragen. Von Dr. Ignaz Kunos. Leipzig. Verlag Rudolf Haupt. 1908.

megmaradt későbbi korok emlékezetében. A török és egyben zsidó közművelődésnek egyik foszlánnyá lett hártyalapja.

*

Félszázados idő hirdeti immár az életté elevenedett török folklór nyilvánvalóságát, kötetek sorozata a török népköltés keleti színpompáját és költői tartalmasságát. A távol Keletjéből kiinduló lépteivel és a közel Nyugot felé tekintő szemével. Az oszmánok többszáz éves birodalma pedig, mely a fergeteges idők elvonultával és a nemzeti eszmevilág beköszöntésével a néhai való impériumnak jóval szűkebb területére szorított, de nép-nemzeti országává sűrűsödött, most már, annyi századok elmúltával, nemzeti nyelvéné, nyelvének irodalmi kifejezőjévé fogadta az eddig számba se vett népnyelvet. Az iszlám közösség tudata a nemzeti közösség megérzésének ad hova-tovább helyet. Tudatára ébred a népi hagyományok irodalmi és nemzeti jelentőségének és szinte lázas buzgalommal kezd hozzá a magyar igyekezet megindította nyelvi anyag lehető kiegészítéséhez és minél teljesebbé tételéhez. Kutatása körébe fogadván immár a még mindig lappangva gunnyasztó népies zenekincset is, mely eddigelé jobbára idegen, főkép *arab* és *perzsa* zeneelemek hatása folytán már-már kiveszőnek indult. A nemzetivé nemesedett népnyelvhez, népdalaihoz és egyéb verses strófáihoz a nemzetivé vált népzénét is hozzá kellett illeszteni és művészibbé emelni.

Mert éppoly lenézetté süllyedt volt a népies török zene is, akár a nép nyelve, és a művészibb fejlettségű és mé-

lyebb múltú *arab* és *perzsa* zene könnyűszerrel tudta azt a parlagi török zenét kiszorítani, mely magára maradtan és szűkebb népi keretek közé szorítva élte és tengette a maga póriassá kiáltott életét. Az egykoron dicsőséges és főképp iszlám-államiságát élő «oszmán» birodalmat a «*türk*» nép országa váltotta fel, és míg a régibb nyelv *türk* szava parasztot, bárdolatlant, durvát jelentővé süllyedt, az új államalakulatban ugyanaz a szó fejezi ki a török egyetemesség nemzeti fogalmát és visszahódított hazáját. És míg a régibb, a mesterkélt irodalmi nyelv zenei kifejezője a *sarkinak* (keletinek) nevezett műnépdal volt, addig a megújulóban levő irodalmi nyelv a népnyelvi *türkü* (törökös) szót fogadta el a népies és irodalmi dalok nemzeti kifejezőjének.

Az idők viharos járása pedig egyre erősebben barázdálta a török Kelet megifjodott életének egyenetlen útjait. Egy kiáltó szó, és porrá omlott a *padisáhi* méltóság, egy forradalmi felhördülés, és rommá korhadt az *iszlám* egyetemesség *kalifátusi* szentsége. A moszlim világeszme nyugotvilági áramlatok forgatagába sodródott. A napkeleti népek megnyugvásos világfelfogása és álmatagos vallásossága, a józanabbul szemlélődő eszmékhez közeledve, egyre veszít erejében és egyre ernyedez gyengülő akaratában. A török félhold arany-sarlója homályosul és hunyó pislákolással rezzenteti csillagát. Messzebb kelet felé húzódzik a jelképes *kaf-tan*, a hit dacosságát hirdető *turbán*, és sorra csenevésznek a vallási élet elévülő és elavuló intézményei. *Müszülmáni* kezekből kihullóban az igazhívők olvasója, *Allah* mindenhatóságát és kilencvenkilenc tulajdonosságát számláló *teszpik*. Gyérül a zöld turbánú *hádzsi*-

rendnek zarándok múltú raja, mely a *mekkai* út fáradalmas szentségein és a *Zemzem*-forrás csodatévő cseppjein át jutott iszlám lelkülete kielégültségéhez. Néptelenednek a *koráni* magyarázatokat fejtegető *medresze*-iskolák és világgá szóródnak az egyházi intézmények fekete kaftános, fehér turbános növendékei, a *szofták*. Hitéleti hagyományok vértelenné halaványulnak és az iszlám élet százados megszokottságai divatjukat múlják. Mintha a keleti gondolatvilágnak fordítanának hátat és a csábító Nyugat eszmevilágától várnák testiekben és lelkiekben való megújulásukat.

Forradalmi átalakulások országszerte. Forrongó korához jut el a köztársasági törökség nyelve is, a nemzetivé finomodott köznyelv. Faji megérzések mámorát bódítják a szépírók prózai és verses kötetei, faji tudatosságot tüzelnek a nemzetivé vált színpad újabbkeletű színjátékai. Hírlapok hasábjai lelkesítő szövegeket harsogtatnak, s miközben erősödik s érlelődik a szellemi élet s nekilendülve izmosodik az irodalmi előretörés, szinte hirtelen, váratlan tétovázóvá lesz az írói toll, akadozóvá az írás folyamatossága. Mintha némi gátlások esnének a mélyebb érzések és nemesebb indulatok írói tolmácsolása körül. Mintha hol itt, hol amott, kissé szűkösnek, szinte szegényesnek bizonyulna a népi szókincs és némi híjával lennének főleg elvontabb fogalmi körökbe vágó kifejezéseknek. Mintha egyes *arab* és *perzsa* kifejezések helyébe nem mindig találnák meg a megfelelő törököt. Pedig most már, az újjáébredés korában, úgy akarnának írni, hogy mindenki, a nép fia is, megértse őket. És tudatára ébredtek a valóságnak, a megújuló török nyelv kevésbé pallérozott voltának.

Új munkakör előtt állottak, új feladatok várnak megoldásra. A nyelvfejlesztés, a nyelvtisztítás, egy szóban kifejezve, a török nyelvújítás kérdése. Szinte lázas gyorsasággal, majdnem forradalmi lendülettel vetik rá magukat e kérdés felelősséges megoldására. És akár csak annak idejében minálunk magyaroknál, ők is némi felszínes tudakossággal, kellő nyelvészi felkészültség híjával látnak hozzá korszakos jelentőségű munkájukhoz. Részben, hogy megint csak *arab* és *perzsa* szóelemeket fonetizálnak törökösebb hangzásúvá, részben pedig, hogy merőben új szókat és kifejezéseket eszelnek ki, idegenből fordítván a pótlásra szoruló vagy hiányzónak látszó fogalmakat. E mellett, mindig a nemzeti gondolat jegyében, hol egyes tájszókat és népies szólásokat vesznek irodalmi használat alá, a nélkül, hogy nyelvjárásbeli meghittségükre ráeszmélnének, hol pedig a régibb keveréknyelvhez térnek vissza, a nélkül, hogy a klasszikus múltú, régibb irodalmi nyelvnek stílusbeli műszépségeit figyelmükre méltatnák. Pusztán a formának, külső tetszetőségeknél hódolva, nem pedig nyelvük turáni géniusának. Holt anyaggá válik az élő nyelv, mellyel kényükre-kedvükre bánhatnak. De meg nemcsak saját nyelvükből, a *türkből* és több nyelvjárásból igyekeznek meríteni, hanem ázsiai török, illetve tatár szójárásokhoz és szótárakhoz is fordulnak szópótló és fogalomkiegészítő anyagért. Mintha egyazon hangtörvények és a fejlődés azonos fokozatai kötnék őket egymással össze.

Mindezekhez járul, hogy a hagyományossá érlelődött sokszázéves arab betűs írásmódot, az iszlám műveltség jelképezőjét, szinte máról holnapra szóló rendeletre,

latin betűkkel cserélték fel és megint csak kellő nyelvészi hozzáértés híjával, hol fonetikai, hol meg szófejtő alapon iktatták törvénybe a megújhodott nyelvnek helyesírási és egyben átírási szabályait. Nehézkessé tévén az arab írásmódról való eltérés ingatag és nem mindig következetes útjait.

Noha másfelől tagadhatatlan, hogy az ural-altáji török nyelv alkalmasabbnak látszik a latin betűkkel való átíráásra, mint a sémi eredetű arab nyelv, melynek hiányos hangrendszerét a nyelvtani formák törvényesége pótolja. A tatár nyelvek, melyekben jóval kevesebb idegen, vagyis arab és perzsa elem volt, alkalmasabbnak látszottak a latin betűs átíráásra.

A nyelvújító mozgalommal és az értelmi közélet fokozatos átalakulásával majdnem egyidőben, a népi élet irodalmi hagyományainak valamelyes színefogyottsága kezd mutatkozni. Főleg a folklór külső és belső jelenségeiben. A török nemzeti irodalom újabb keltű fejlődésével ellentétben, mely a nyugoti művelődés világszemlélete alá helyezkedett, a török népköltés, szinte magától értetődőleg, továbbra is iszlám vonatkozások és mohamedán népeleti ráhatások alatt maradt.

A keleti néplélek ösztönös megérzéssel termeli néprajzi sajátosságait és a keleti felfogás mély vizű patakjába ereszti gyökereit. Ám az idők mindent felborító teljessége bekövetkezett. A társadalom régi rendje felborult, részben mássá alakult. Új eszmék, új felfogások kapnak erőre és egy merőben új rend alakul ki, mely bomlasztja az eddigi közélet megszokott bensőségeit és örökletesnek hitt hagyományait. A török Kelet

egy elmúlt korszak ósdi gondolatvilágává legendásodott, a közel Nyugot pedig az újabb jövő reménykedésévé. Eddigé az iszlám hit eszmevilágában virított a török államiság ideálja. Ehhez az eszméhez tapadt volt a moszlim társadalom teljessége, népi és hitéleti vonatkozásaival egyetemben.

Közeledőben az előretörő új államalakulat, a diadalmas hadverő és fürkésző tekintetét a csábító Nyugat felé vetvén, háttal fordult a hol dicsőséges, hol dicsötlen múltaknak és e múltak összes velejáráinak. Szilárd akarattal és túlfűtött bizakodással lát korszakos munkájához. Mindenekelőtt az eleddig szent imádatú *moszlim* közösséget választja el magától, külső jelenségeivel és benső intézményeivel egyetemben. Az iszlám hitélet meglazul, gyökerében rendül meg az erkölcsi világszemlélet mohammedi erőssége. Halaványul a néprajzi különösségek napkeleti káprázata és talaját veszti a török népélet csodás virágzásai tündéerkertje. x) török folklór napsütéses berkeiben hervasztó szelek fűjnek és komor felhők ereszkednek alá.

Keletiesen színes múltját veszlette a török népélet jelenje. Nem trónol többé a tréfamondó és bohókás eseményeket eljátszó *mettah* a nagy nyilvánosság emelvényes ülőhelyén. Páros beszédű mókáival és szemfényvesztő fogásaival nem nevette többé a zsidó származású *hokka-báz*, a pénteknap és ünnepi sokadalmak népszerű pojácája. Még emlékezete is elmosódott az «Orta ojunu» nevű népies színjátéknak, az iszlám népélet körbenforgó színterének, mely színes ruhájú személyzetével, levántei viseletével és eljátszott mesanyagának bizarrságával oly erősen emlékeztet az olasz

Commedia dell arte különösségeire.¹ Szabadabb fejlődés esetén a török nemzeti színjátszásnak lehetett volna misztériumos megalapozója és a népi élet eseményeit feltáró forrása. A *karagöz*-játékok pislákoló mécsese nem világít rá többé arra a vászonlepelre, melyen tevébőrből faragott és többszínűre festett bábuk torzítják a sztambuli és vidéki népelet derűs furcsaságait.² Négy-soros *máni*- vagyis gondolat-versikék, lángralobbanó szívek tovasuhanó epekedései immár némákká halkultak és a *boszporuszi* meg *kjádháni* csónak-séták verset öltött és énekszókká finomított enyelgései, évődései, a nyugotvilági divatosság léhaságaivá süllyedtek. A *köcsek* zengő szavai elnémultak, a *csengi* tánclejtései elmerevültek. Nem csapong többé a *türkü* danája, dervisek ritmusos *desztánja*. A *moszlim* gyermekember legelső iskolai útján, társai ünneplő kíséretében, nem szólnak többé az *ilahi* nevű, részben vallási, részben világi gyermekdalok. A circumcisió ünnepét sem ülik azzal az áhítatos kedvteléssel, mely az iszlám tudatosságra való ébredést szimbolizálja. Egyik rokonünnepe annak a családi napnak, amikor a hajadonná serdült lányka arcára előszörre borul a nőiség fátyolkendője, az átetsző *jasmak*, és előszörre festik be körmeit a rózsás színű *hennával*.

Hová rejtőzött a *bilmedzse* nevű találós mesék társasjátéka, mely vidáman hangossá és költői derült-

¹ Lásd: *Orta-ojunu*. Török népszínháték. Följegyezte, fordítással és jegyzetekkel ellátta dr. *Kunos Ignác*. Budapest, M. T. Akadémia 1888.

² *Három karagöz-játék*. Följegyezte, fordította és jegyzetekkel ellátta dr. *Kunos Ignác*. Budapest, M. T. Akadémia, 1886,

ségüvé varázsolta a *hárem-élet* sejtelmességét. Mivé silányodott a festői *Hidreliz* (Szent Illés) tavaszi ünnepnapja, melyet a görög kereszt hívői egyazon napon ünnepeltek az *iszlám* híveivel, *Illés* prófétának hagyományos rózsáünnepét. Hová maradt a *lokma*-nevű fánk-estéknek versikékkal fűszerezett lakomája, szerető szívek megáhitott találkái és szerelmi enyelgéseknek költői kerettel körülvelt alkalmatosságai. A *jádesz-játék* leleményes évődései, zálogosdit játszó hamiskodásai immár a népelet múltjának lettek vissza nem térő emlékezései, és a női korlátozottság eltűntével a népköltészet virágszóró kertjének egyre hervadoznak ezerszín levélkéi.

A török néphumor éltető derűje és meghittes vidámsága ragyogta valamikor körül azokat a ráamazáni négysoros versikéket, melyekkel az ünnep beálltát hirdető *bekcsik*, házról házra, kapuról kapura járván, mulattatták az iszlám ünneplő híveit. A *bekcsidalok* immár elnémultak, a ramazáni esték lélekemelő és bensőséges vidámkodásai elhallgattak és csak emlékezete zete ha maradt az éjjeli őrt állónak és a hozzája fűződő népeleti és népköltési megnyilatkozásoknak. Többnyire négysoros versekből állottak és saját melódiákra énekeltek őket; az éneklő a *bekcsi* volt, kíségitő társa pedig a dobos, aki az énekszókat dobja pergetésével kísérte. A kisázsiai kertés falvak, *csiflik* nevű majorságok és kietlen utak *ásikjainak*, verses énekeiket rögtönző vándordalososoknak immár örök némaságra kárhozottak az ő húros kobzaik. Népies *desztánoknak*, a krónikás események versbe foglalt rigmusait az új idők ridegebb szele hervasztotta halállossá, és a régi mese-asztalkák

mécseinek kihunyta, a *bájrâmi* ünnepnapok áhítatos meghittségeit múltak emlékeivé zsugorította.

Eltérő világszemlélet ingoványába sodródott a hagyományok népgondolata, feledésbe merülőben a népszellem nyelvi és költői átszüremlődései, megannyi hajtása és költői terméke az iszlám népelet halódó lelkületének. Napkeleti színekkel lett szegényebbé az *Isztambullâ* népiesedett *Sztambul*, és a török népköltés keletvilági mûzsája zordabb levegő fuvallatába sodródott. Szertefoszlóban a lírai szenvedelmek *hárem*-életi varázsa, szabadabbá világiasodott a rejtett szépségek imádata.

*

Mindezekkel együtt pedig eltűnőben a török anyaföld *dervise*, a keletvilági hétköznapiak sajátos bölcselője, aki a török néplélek televény es talajában nőtt nagygyá, rejtelmessé és szimbólumos hatalmúvá.

Titkos és titokzatos rítusa, testet sanyargató aszkétasága, *Allah* imádatának misztikus módja, messze multakba merülő hagyományossága, a természeti jelenségek panteista szemlélete a keleti *szúfizm* útvesztő felfogásába és különködő hitéletébe sodorta őket, a *dervis*-rendbéliek majdnem valamennyijét. És akár ünnepi tánclejtésük forгатagos ritmusában, akár a — *lâ-ilâhi-ill-Allah* — örjöngéses révületében, akár pedig halkszavú énekeik suttogásos lázában mindig és mindenütt az istenség eszméjébe való beolvadásuk, a földöntúlvál való egyesülésük vágyódását juttatták kifejezésre. Testi énjük szinte lelki énjükbe olvadt s mindketteje kielégültségében keresték az Isten eszmevilágához vezető utat. Időszakonként, többnyire heten-

ként megismétlődő rítusaikat *teke-nevî*. klastromaik magánosságában ünneplik, mely hova-tovább a testi és lelki betegek zarándokhelyévé dicsőült. A népi élet fanatizáltjai odaadóan hisznek az ihletettség szülte szókban és bízván bizakodnak a beteljesülésükben.

A *dervis* fogalma a cselekvő hatalom varázsos fogalmával vált egygé. Biesen fürkésző szemük szűrő pillantása, imádságos szókat rebegő ajkuk vajákos mormolása vakon hívökké kényszeríti a test és lélek megviseltjeit. Az igazhívő néplélek csodatévőt, egyben varázsló mestert lát bennük, akiknek lelki szemei előtt áttetszővé válik a régelmúltak vakhományossága és az eljövendők látomásos megsejtése. Ujjaik érintésére hegednek a fájó sebek, lehelletükre pedig megenyhülnek a fájdalmak.

És hosszú évszázadok történeti folyamatán, változó sorsoknak hol jobbra, hol rosszabbra fordultán, a *dervisi* fogalomban és szentségében való hagyományos hiedelem, a népmesék tündéri világában is helyet követelt magának. A népmesék *dervisének*, amilyen hirtelen-váratlan a megjelenése, éppoly hirtelen-váratlan az eltűnése. Márvány *szerajkókból* nyomorúságok viskójáig, *padisáhi* személyektől halászatig szegényekig halad el útja, szólal meg szava. Látomássá lett, Isten ujjává szentesedett, aki segít a rászorultakon és támogatója gyámoltalannak. íme néhány példa.

Szultáni turbánját, hatalma *kaftánját* veti le magáról a mesevilág egyszeri *padisája*, hogy kietlenek bús magánosságában enyhüljön meg lelke, lelkének mély bánkódása. Úttalan útjában egy forrás vize mellett áll meg pihenőre, elvégzi *abdeszt*-imáját, áhítatoskodik, és ami-

kor indulóra készül, egy fehér szakállú, hosszú turbánú, bőkaftánú *dervis* közeledik feléje.

— *Esz-szelám alejküm ipadisa* uram — köszön nagy alázattal.

— *Ve alejküm szelám* — hangzik rá a válasz. — Ám ha *padisa* voltomat tudod, bánatom okát is tudhatod.

Szó nélkül nyúl zsebébe a *dervis*, egy almát húz ki belőle és ezekkel a szókkal nyújtja oda a *padisának*:

— Az a te mély bánatod, hogy nincs ivadékod, *szultáni* székedre arravaló utódod. Térj vissza gangos, rangos *szerájodba*, vedd elő almádat, szeld ketté, egyik felét magad edd meg, másik felét feleségeddel, a *szultán-asszonnyal* etesd meg. Idő teltével, kellő hónapok múltával, megszületik egy fiad. Húszéves koráig a tiéd, azontúl az enyém, eljövök érte — s azzal köd előtte, köd utána, zizegő szél lágy fuvalma kél nyomába.

Lebetegedőben egy földhöz ragadt, szegény halász felesége. Am sem arravaló helyük, se hozzávaló pénzük. *Imám* kezében volt a helység fürdője, a *hamam*. Nagy kérésre-könyörgésre megengedték az asszonynak, hogy *Allah* áldását ott hozhassa világra. Amint letelőben a kellő idő kellő pillanata, olyan egy gyermek-lányka mosolyog rá szülőanyjára, hogy még a nap is mosolygósat süt rá. S amint fényességben úszik a fürdő, egyszerre csak kettényílik a *hamam* fala s három *dervis* lépeget ki rajta. Odamennek a gyermek elé, áldóra emelik karjaikat s egymásután mondják. Szól az egyik:

— *Dilber* legyen az ő neve, valahányszor mosolygóra áll a szája, piros rózsát hullasson orcája.

Szól a másik:

— *Dilber* legyen az ő neve, valahányszor síróra áll szeme, igaz gyönggyé válják hulldogáló könnye.

A harmadik:

— *Dilber* legyen az ő neve, valahányszor lába libben, lépte nyomán fű zöldeljen — s megint csak köd előttük, köd utánuk, semmi nyomuk.

És megindul a *dervis-lelkek* mesefolyamata és halandó sorsok végzetévé, a keleti gondolkozás *kiszmetévé* alakul a rejtekek meglátóinak, a jövőendő megjósolóinak igézete.

Sokat fordultam meg *dervisek* között, megértő barátokra, szíves szókra, szókimondó segítőkre akadtam bennük. Akárhány olyanra is, aki borongós téli esték bizalmosságában, pislákoló mécsesek alvadozó fénye mellett, melengető *tandir-fűtők* parázstüzénél, *dervis-mesét*, legendákat mondogatott *dervis-lelkek* földöntúli világáról, imádatos szavak bűvös varázsáról. Hol itt hallották, hol ott betűzgették, hol meg lelkük mélyéből, álmaik bűvös világából fakadoztak elő. A népmesei képzelet pedig szárnyra vette őket, világgá röpítette, hetedhétországon túl, *dzsinnek* világába, *fírek*, *férik* tündérhazájába. És megmaradtak *dervisek* meséjének. Részben olyanoknak, melyekben *dervis-eszmék* keringenek, *dervis-igék* éledeznek; részben pedig, melyek *dervisek* közt járatosak s lelkük világához közelebb férkőztek. S annál inkább kellett tollra szedni őket, annál sürgetőbben, mert a törökföldi *dervisek* misztikus rendje, a táncolók és üvöltők fanatikusai, a szultáni kard felövezői, a hódító nyugoti világrenđ jegyében, máról holnapra érték megsemmisülésüket. Szertesodródtak, szétszóródtak, forgatagok semmisé-

gébé hanyatlottak alá. Rendházaik pedig, a szerzetesi otthonokra emlékeztető *tekék*, lakatlanokká lettek és a kegyelet készségei, múzeumi látványosságokká törpültek. A végső elenyészés borult rá a törökföldi iszlámélet sokszáz éves, hajdan híres *dervisi* múltjára.

*

Tűnő éveim derűs-borús alkonyatán pedig, mikor a multak emlékezései már-már feledésbe borulnak és a jövő reménykedései talajukat vesztik, még egy-két kötettel óhajtanám keleti mesekönyveim színes sorozatát befejezni. És miközben keresvén kutatgatom tarka többféleségük egybekívánczó rendjét és tartalmuk átabotóságában dúskálkodom, mintha keletvilági álomlátások áfiosos bódulatába sodródnának egybegyűlendő képzelgésem.

Félszázados multak ifjonti gyűjtésének és jegyezgető készségének kincsestára elevendik előttem valóvá. Emlékezések ködfátyolba borult képei sorjáznak el előttem. *Kalifái* káprázatok, *padisáhi* pompázatok hódító bővösségei, halkszavú *hodzsák*, vajákos *dervisek* mélybölcsességű varázsigéi, lengő lebernyegegk, fuvallatos fátyolkendők tündéri meglibbenései, *iszlám* különösségek, népéleti furcsaságok tovatűnő sziluetttjei tarkánbarkán rajzanak, zszibonganak lelki mivoltom ezer és egy éjjes képzeletében.

Miközben pedig látomásos szemmel és imbolygó léptekkel rovogatom mesebeli világéletem aranyderengésű, ezüstfényességű álomútjait, nem egyszer hogy boszporuszi képzelődéseken és vágyó megérezéseken keresztül, a legendás múltú és keleties kísértésű *Budin* vára

rózsás lankái és dombjai fele tétovázgat el-elrévedező tekintetem. Ahol a magyar-török kapcsolatok legendás fogalmává finomodott *Gülbabának* porladoznak megdicsőült hamvai. És akár az iszlám igazhívők áhítatos vágyakozásakép, az ő mecsetes *türbe-sírhához*, ősi *Budin*-várunk moszlim *Mekkájához* sóvárog el zarándokutam szent kegyelete. Egyben pedig, vele testvéries kapcsolatban, ama tudósi múlthoz, mellyel a mi magyar *dervisünk* tette világemléketessé magyar dicsőség-számba menő nevét.

Az ő fogalommá nőtt nevükkel, *Vámbéryéval* és *Gülbabáéval* válják kapcsolatossá, az ő legendás múltjukhoz fűződjek egyik legújabb mesekötetem, a «Mese-mondó Gülbabá»-nak nevezett dervismeséim sorozata. A közel és távol Kelet néplelkének, szellemi életének, eleddig ismeretlen nyelviségének lobbanó lelkű és termékeny tollú feltárója az egyik, az álruhás és *Besid efendivé* lett magyar dervis. Prófétai szentségüvé kristályosodott és török hagyományá személyesédít a másik dervis, a török eredetű, a budai rózsák halhatatlan atyja.

Vámbéry nevével kezdődjek el a dervismeséket elmesélgető könyvem, az ő szavai vezessék be keleti meseirodalmunk növekedőben levő sorozatába. Gülbaba emlékével ékesedjek e kötetem. Annak a nevével, akinek történelmi emléke a legendák álmatagos világában nőtt szentté és akinek több évszázados emlékét mondák és legendák népies hagyományai őrzik. Egyazon eszmének, a keleti világszemléletnek a megtestesülői mind a ketten. Egyazon gondolatnak, a török-magyar történeti és művelődésben kapcsolatok kifejezői.